

İran Çalışmaları Dergisi
E-ISSN: 2651-4370
Cilt: 8, Sayı: 1, ss. 311-318
Geliş Tarihi: 29.01.2025
Kabul Tarihi: 25.04.2025
DOI: 10.33201/iranian.1628970
Makale Türü/ Article Type : Kitap İncelemesi/Book Review

Kitap İncelemesi/ Book Review

Sino-Iranian and Sino-Arabian Relations in Late Antiquity: China and the Parthians, Sasanians, and Arabs in the First Millennium

Jeffrey Kotyk., Leiden: Brill, 2024, XII + 337 sayfa. ISBN 978-90-04-69543-6

Değerlendiren: Muammer İSKENDEROĞLU*

Günümüz dünyasında değişik toplumların birbirleriyle ilişkilerini anlamak bu toplumların tarihsel ilişkilerini anlamaya bağlıdır. Her ne kadar bir süredir dünya düzeni Batı merkezli işliyorsa da yakın zamana kadar bu işleyiş çok farklıydı ve pek yakında da bu eski işleyişin tekrar başat konuma gelmesi muhtemeldir. Yükselen bir güç olarak Çin'in Kuşak ve Yol projesinin tarihi arka planını İpek Yolu bağlamında okunması önemlidir. Eski dünyanın doğusunda yer alan Çin'in tarih boyunca batıdaki toplumlarla ilişkileri ve onlar hakkındaki bilgileri kendi kaynaklarında günümüze kadar korunurken, değişik nedenlerle diğer toplumların kayıtlarının çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bu açıdan Jeffrey Kotyk'ın bu eseri okuyucuya Çin kaynaklarının dil engeli nedeniyle kapalı kalmış İran ve Arap toplumları ile ilgili kayıtlarının kapılarını açıyor. Sekiz bölümden oluşan eserde yazar Çin'in İran coğrafyası ile en eski etkileşiminden başlayarak Abbasi hakimiyeti dönemi Arap ve İslam etkileşimine kadar uzun bir tarihsel süreçle ilgili Çin kaynaklarının tasvirini sunuyor.

İlk bölümde Kotyk, Çin'in batısındaki İran ve diğer devletlerle tarih boyunca kültürel ve ekonomik ilişkiler içinde olduğunu, ancak bu ilişkile-

* Prof. Dr. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
iskenderoglumuammer@gmail.com, Bolu, Türkiye,
ORCID: 0000-0003-1857- 9826

Common Creative Licence

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

İran Çalışmaları Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına uymaktadır.

rin yeterince akademik çalışmalara konu olmadığını ifade ediyor. Yazara göre, Klasik Çin ve Japon kaynakları İran çalışmalarına zengin katkılarda bulunabilir. Elde mevcut Orta Farsça ve Süryanice metinlerde Çin'e dair dağınık ve içerik olarak da çok sınırlı bilgiler vardır. Bu konudaki güncel akademik literatürü değerlendiren yazar, eserinde özellikle Çin ile bu literatürde ihmal edilmiş bölgeler arasındaki ilişkilere odaklanıyor ve diplomasi, kültür, din, ticaret ve maddi alışverişler açısından birinci bin-yıldaki Çin-İran ilişkilerinin tarihini tasvir ediyor. Bu bağlamda yazar Çin kaynaklarında şu soruların cevabını arıyor: Partlar Çinliler için ne anlama geliyordu? İran, Çin aydınları için nasıl bir alemdi ve bu görüşler Taoist ve Budist yazarların görüşlerinden ne derece farklıydı? Çinliler, Sasanileri ortadan kaldıran Arapları ilk olarak nasıl algıladılar?

İkinci bölümde Kotyk, Çin ve Partların ilişkilerini ele alıyor. Çinli diplomat Zhang Qian'ın (ö. MÖ 114) batıya seyahati, Çin sarayı ile uzak batıdaki ülkeler arasındaki resmi ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilir. Bölgenin daha önceki tarihiyle ilgili bilgiler eski Çin kaynaklarında kaydedilmemiştir. Parthlı diplomatların da Çin'i ziyaret ettiği bu kayıtlardan bilinmektedir. Roma İmparatorluğu'na kadar ulaşan tekstil, özellikle de ipek ihracatı nedeniyle Çin, Partlar ve daha sonra Sasaniler için önemli bir ticaret ortağıydı. Diplomatik ve ekonomik bağlantıların yanı sıra, Partlar tarafından kontrol edilen topraklar ile Çin arasında bazı dini etkileşimler de vardı. Budizm, Partların topraklarında yalnızca bir azınlık dini olmasına ve özellikle Orta Asya'da yayılmasına rağmen, erken Çin Budizm'ini İran coğrafyası üzerinden etkilemiştir.

Üçüncü bölümde Kotyk, Sasaniler döneminde Çin-İran ilişkilerini inceliyor. Yazar modern çalışmaların Sasanilerin Bizans ile ilişkilerine odaklandığını, ancak Çin ile sıkı etkileşimlerini göz ardı ettiğini vurguluyor. Yazara göre Sasanilerin bu sağlam bağlantıları, Çinlilerin Persleri Batı'da büyük bir güç olarak ciddiye almasına neden olmuştur. Bu nedenle Çinliler muadillerinin kültürünü, dinini, mallarını ve yönetimini belgeleriştir. Benzer şekilde, Sasaniler de Çin'i iyi biliyorlardı. Yazar bu bölümde Çin perspektifinden Sasani İran'ını keşfetmeye odaklanıyor. İslam öncesi Pers hakkında en önemli bilgiler, 554 tarihli *Wei shu*'da bulunmaktadır. Bu kaynak Persler hakkında Yunan ve Arap kaynaklarında bulunmayan bir dizi bilgi içermektedir. Eser Pers ülkesinin genel manzarası, tarım ve hayvancılık gibi temel bilgilerin yanı sıra Pers takvimi ve festivalleri, Sasani hu-

kuku ve Zerdüştlerin dini gelenekleri hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Sasani imparatorluğunun çöküşü, soyluların ve bazı sıradan insanların Çin'e göçü, sonrasında bazı ailelerin Çin ordusunda, diğerlerinin çeşitli ticaret ve mesleklerde kendilerine yer bulması da sonraki Çin kaynaklarında zikredilmiştir. Çin kaynaklarındaki Pers ile ilgili ayrıntılı bilgiler, kısmen iki devlet arasında var olan zengin diplomatik ilişkilerle açıklanabilir.

Çin'de geç antik çağda ve orta çağda iki farklı tarih yazımı ve etnografya geleneğinin varlığından söz edilebilir. Yukarıdaki bölümlerde incelenen devlet resmi kayıtlarına ilaveten Budistler tarafından üretilen materyaller ele alınmalıdır. Dördüncü bölümde Kotyk, Çin Budistlerinin altıncı yüzyılın başlarından itibaren ürettiği kaynaklarda Perslerle ilgili bilgi ve yorumları karşılaştırmalı olarak inceliyor. Yazara göre Çin Budistlerinin Persler ve Pers dini hakkındaki görüşleri, esas olarak başlangıçta Hint Budizm'inden edinilen önyargılar ve klişeler tarafından şekillendirilmiştir. Budizm İran'ın batı yarısında sadece küçük bir azınlık dini olmasına rağmen, Doğu İran'da ve Orta Asya'da Budizm ve Zerdüştlük arasında dolaylı ve doğrudan etkileşimler vardı. Geçmişte bazı akademisyenler Budizm'deki bazı unsurların İran dinlerinden ilham aldığını ve bunun sonuçlarının Çin Budizm'inde yeniden üretildiğini öne sürmüşlerdir. Çin Budist kaynakları, özellikle Zerdüştlük konusunda bu konuyu aydınlatacak değerli bilgiler sunar.

Beşinci bölümde Kotyk, Çin'de İran dinlerinin kurumsallaşması ve bu din mensuplarının kendilerini yeni ortama uyarlama ve entegrasyonunu ele alıyor. Bu bağlamda yazar şu sorulara cevap bulmaya çalışıyor: İran dinlerinin Çin'deki etki düzeyleri nedir? Çinliler bu dinlere nasıl baktılar? İran dinleri Çin'e nasıl uyum sağladı? Birkaç yüzyıldır yerleşik olan diğer baskın yabancı din olan Budizm ile nasıl etkileşime girdiler? Yazara göre bu süreçte sadece Zerdüştlük, Maniheizm ve Hristiyanlığın Çin'in dini manzarasını etkilememiş, aynı zamanda bazı gizli öğretiler de Budizm ve Taoizm'e sızmıştır.

Yazara göre, her ne kadar daha önce Çin'de varlıklarından söz edilebilirse de Hristiyanlar ve Zerdüştler ve daha sonra Maniheiztlerin Çin'de devlet tarafından tanınmış kurumsal yapıya kavuşması, İslam'ın İran'ı fethetmesi, diasporanın Orta Asya, Hindistan ve Doğu Asya'ya doğru daha da hızlanmasının ardından gerçekleşmiştir. Bu din mensupları yeni çevreye değişen derecelerde başarıyla uyum sağlamışlar ve yerleştirme konusun-

da koordineli çabalar göstermişlerdir. Bu kurumlardaki din adamları ayrıca Budistler ve Taoistlerle etkileşime girerek Tang döneminde Çin dinlerinin evrimi üzerinde etkili olmuşlardır. Bu bağlamda Zerdüştlarin, Çin yasalarınca kendi hukuklarını uygulama hakları olmasına rağmen aile içi evlilik gibi uygulamalardan vazgeçmeleri, cenaze törenlerini yerelleştirmeleri ve eskiden benimsedikleri kıyamet beklentilerini de terk ederek iyimser bir gelecek düşüncesini benimsemeleri dikkat çekicidir.

Tang dönemi Çin'deki Hristiyanlık, Zerdüştlükten daha iyi belgelenmiştir. Çin kaynakları Zerdüştlüğü Bizans, Pers, Sogd ve diğer birçok kültür ve bölgeden insanları içerebilen belirsiz *Hu* etnik kökenine daha yakından bağlantılı olarak tasvir ederken, başlangıçta Hristiyanlığı Pers dini olarak tasvir etmekteydi ve ancak Sasanilerin yıkılışı sonrası onu Roma ile ilişkilendirmeye başlamıştı. Bu süreçte Eski Ahit'in bazı kitaplarının Çinceye çevrilmesine rağmen, Çin'de Yahudiler hakkında çok az şey bilinmekteydi.

Altıncı bölümde Kotyk, Çin'de astroloji ve astral büyü konusunu ele alıyor. Yazara göre uzak antik çağlardan itibaren Çin'in kendine has astrolojisi vardı ve bu, Mezopotamya astrolojisinden farklı değildi ancak Çin modeli ve gezegen bilgisi başlangıçta Mezopotamya etkisinden bağımsız olarak ortaya çıkmıştı. Sonrasında Çin astrolojisi, sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Hint ve İran astrolojisinden önemli ölçüde etkilendiği anlaşıyor, ancak bu etki kesin olarak tek bir dinle ilişkilendirilemez. Yazara göre yabancı astroloji başlangıçta Budizm nedeniyle gelişmiş, ancak sonraki nesillerde Taoistler de dahil olmak üzere herkes arasında bu tür bilgilere karşı açıkça büyük bir ilgi oluşmuştur.

Yedinci bölüm Kotyk, maddi ve ticari kültür konusunu ele alıyor. Çin'den Akdeniz'e giden İpek Yolu, Sasanilerin topraklarından geçmekteydi ve Sasaniler Asya'daki en kazançlı ticaret yollarından birini kontrol etmekteydi. Pers ve Çin arasındaki alışverişler, beşinci yüzyıldan itibaren gelişmişti. Yukarıda zikredilen *Wei shu*'daki emtia listesi metalleri, değerli taşları, mineralleri, tekstilleri, aromatik maddeleri, baharatları ve tüketim maddelerini içermektedir. Örnek olarak, geç antik çağda, büyük miktarlarda Çin ipeği batıya doğru Hindistan'a ve oradan da İran'a ticaretle satılıyordu. Persler de Çin'e bazı tekstil ürünleri ihraç ediyorlardı ve bunlar Çin pazarında onları belirtmek için ödünç kelimelerin kullanılmasını gerektirecek kadar yaygındı. Pers topraklarından ithal edilen bazı baharatların mutfakta kullanılmaktan ziyade tıp ve eczacılıkta kullanıldığı, yine bir kısım bahara-

tın Budizm ve Taoizm’de dini işlevler için kullanıldığı söylenebilir. Sasani imparatorluğunun yedinci yüzyılın ortalarında sona ermesinden sonra, İran topraklarıyla ticaret devam etti.

Sekizinci bölümde Kotyk, Çin kaynaklarında Arap-İslam devletleri ile ilgili kayıtların izini sürüyor. Yazara göre modern araştırmacılar, İslam’ın erken tarihiyle ilgili iç ve dış kaynakların azlığına dikkat çekiyorlar. Bu bağlamda, Çin kaynakları erken dönem İslam hakkında yazılan hem coğrafi hem de dilsel olarak en uzak belgeler olmalarına rağmen yeterince takdir edilmemektedirler. Bu eksikliği dikkate alarak yazar, dönemin diğer kaynakların çoğuna göre benzersiz oldukları için bu Çin anlatılarını inceleyeceğine ifade ediyor. Ayrıca, bu kaynakların Sasanilerin nasıl sona erdiğine ve Çin perspektifinden İran’ın başına neler geldiğine dair bir tasvir elde etmek için de gerekli olduğunu vurguluyor.

Kotyk’ın ifadesine göre belgelenmiş Çin-Arap temasları, İslam’ın ortaya çıkışından nispeten kısa bir süre sonra Çin tarihi kayıtlarında yer almıştır. Buna göre, Çinliler, 651 yılından itibaren *Tāzīk* dedikleri Araplardan elçiler almışlardır. Çinlilerin Araplar ve dinleri hakkındaki anlayışının en çarpıcı özelliği, İslam’ın geleneksel anlatımından kökten farklı olması, ancak ilginç bir şekilde İslam’a aşina olan herkesin tanıyabileceği birçok unsuru da barındırmasıdır. Bu Çin kayıtlarının başlangıçta varsayıldığı kadar batıdaki olaylardan kopuk olmadığını gösterir, çünkü yedinci ve sekizinci yüzyıllarda Batı ve Doğu Asya arasında iletişim hatları sürekli açıktı.

Çin anlatısı, Arapların yükselişini dini bir hareket olarak değil, başlangıçta isimsiz bir tanrı tarafından desteklenen, Perslere karşı bir isyan olarak tanımlamaktadır. Bu tanrı, isimsiz bir deve çobanını bir silah deposuna yönlendirmiştir. Bu çoban da Arapların ilk hükümdarı olmuştur. Eldeki Çin kaynaklarında sadece 801 tarihli bir belgede Muhammed isminden Hira ve Şam’ın fetihlerine katılan, Peygamber olarak değil, bir savaşçı olarak bahsedilmekte ve o ayrıca Abbasilerin selefi olarak zikredilmektedir.

Çin anlatısına göre Arap devletinin doğuşu, yaklaşık olarak 617 yılına denk gelmektedir. Daye saltanatının son yıllarında [605-618] Batı Türk Yabgu Kağan ülkeye defalarca saldırmış, Pers kralı Hüsrev, Batı Türkleri tarafından öldürülmüştür. Çin olay kronolojisine göre, Persler kısa bir süre Türkler tarafından saldırıya uğramış ve hatta bir dereceye kadar boyunduruk altına alınmış ve Araplar da bu sıralarda Perslere karşı isyan etmişlerdir.

Cefu yuangui'de Arapların ortaya çıkışı şöyle anlatılır:

“Tāzīk’lerin ülkesi: Onlar Büyük Pers’in ayrı bir ırkıdır. Sui’nin Daye döneminde [605–618], Pers Hu’sundan bir adam vardı. Qubā’ Medine dağlarında deve güdüyordu ki, aniden yerden bir aslan sıçradı. Birisi Hu’lu adama, ‘Bu dağın batısında üç mağara var. Mağaralarda çok sayıda silah var. Onları alabilirsin’ dedi. Mağaralara vardıklarında, içeride çok sayıda bıçak ve mızrak vardı. Bir taşın üzerinde ona isyan etmesini söyleyen bazı kelimeler vardı. Bunun sonucunda [bazı insanları] bir araya topladı ve sürgüne gitti. Dicle’nin sularını geçtiler ve tüccar gezginleri yağmaladılar. Grupları giderek sayıca arttı. Pers’in batı sınırını başarıyla işgal ettiler. [Liderleri] kendini kral olarak ilan etti. Hem Pers hem de Roma onlara saldırı için asker gönderdi, ancak yenildiler. Krallarının soyadı Tāzīk’tir. Adı *emīr el-mu’minīn*’dir. Tang Gaozong [imparator, hükümdarlık dönemi 649–683] zamanında sarayımıza haraç sunma amacıyla geldiler. Kendileri ülkelerinin otuz dört yıldır var olduğunu ve şimdiye kadar üç kralın birbiri ardınca tahta geçmiş olduğunu söylediler.” (271) *Jiu Tang shu* gibi başka kaynaklarda konu ile ilgili anlatılarda bazı farklılıklar vardır.

Kotyk’a göre, Araplar Çinlilerle karşılaştıklarında eğer Kur’an ve İslam inancının yayılması onlar için kritik önem taşıyorsa, Çin tarafının da buna benzer bir şey kaydetmesi beklenebilirdi. Çünkü, 635’teki Hristiyan misyonu kutsal metinlerinden bir kısım çeviriler yapıp daha sonra bunları 638’de saraya sunmuştu. Dolayısıyla, eldeki Çin kaynakları, Muhammed’i herhangi bir dini hareket veya peygamberlikle ilişkilendirmez.

Onuncu yüzyılda Arap dini kültürüne ilişkin materyal sağlayan bir diğer kaynak olan Li Fang *Taiping yulan*’ında şu bilgiler aktarılır:

“Longshuo döneminde [661–663], [Tāzīk’ler] Pers ve Roma’yı yok etti ve ülke ilk kez tahıl ve una sahip oldu. Ayrıca Brahmanları istila etmek için güneye birlikler gönderdiler. 400.000’den fazla üstün askere sahip olduklarından çeşitli Hu [halklarını] yuttular. Chang’an döneminde [701–704], [Tāzīk’ler] bir elçi gönderdiler ve kaliteli atlar sundular. Jingyun 2. yılında [711] yine yerel ürünlerini sundular. Kaiyuan döneminin başlarında [713–741], sarayımıza bir heyet gönderdiler ve atların yanı sıra mücevherli bir kemer ve altın kakma gibi yerel eşyalarını verdiler. Bu heyet [tahtın huzuruna] çıktılar. Burada sadece dik durdular ve secde etmediler. Adli Komiser onları azarlamak istedi. Sekreterlik Müdürü Zhang Yue tahtta şöyle hitap

etti: ‘Tāzīklerin farklı gelenekleri vardır. Onlar uzaklardan [majestelerinin] doğruluğunu takdir etmek için geldiler, bu davranış bir ihlal olarak kabul edilemez. Taht tarafından özel bir muafiyet verilmesini talep ediyorum.’ Yine, haraç ödemek için sarayımıza bir heyet gönderdiler. ‘Bizim ülkemizde sadece Tanrı’ya secde ederiz. Bir kralla karşılaştığımızda bile secde için bir yasa yoktur.’ dediler. Saray bakanları onları defalarca azarladılar. Heyet daha sonra talep edildiği gibi Çin kuralına göre secde etti.” (280)

Kayıtlara göre Çin sarayına ilk Arap elçisi 651 yılında gönderilmiştir. Bu muhtemelen Sasani topraklarının devam eden fetihleri sırasında gerçekleşmiştir ve amacı, büyük ihtimalle genişleyen Arap krallığı ile Sasanilerle diplomatik temasları olan doğudaki büyük güç arasında bir miktar karşılıklı anlayış elde etmektir. Tang dönemindeki Çin-Arap temaslarının 651’den 798’e kadar sürdüğü anlaşıyor. Bu resmi temasların yanı sıra, Emeviler dönemiyle aynı zamana denk gelen 724 ila 727 yılları arasında seyahat eden Hyecho’dan da bazı değerli gözlemler Çin kayıtlarında mevcuttur. Hyecho’nun yolculuğundan birkaç on yıl sonra, Çin sarayı Arap krallığının ‘Beyaz Cübbeli Tāzīkler’ dedikleri Emevilerden ‘Siyah Cübbeli Tāzīkler’ dedikleri Abbasilere geçişine tanık olmuştur. Bu süreçte diplomatik alışverişler jeopolitik düzeyde açıkça anlamlı ve önemliydi. Emeviler ve Abbasiler Çin’e heyetler göndermişti. Yedinci yüzyılın ortalarında Sasanilerin çöküşü jeopolitiği bozmuş ve sonunda İslam’ın hızla yayılmasına yol açmıştı, ancak Tang dönemi Çin kaynakları bu halifelikleri teokratik yönetimli devletler olarak değerlendirmemiştir.

Kotyk’ın da ifade ettiği gibi Çin kaynaklarındaki bazı bilgiler sorunlu olmakla beraber, en azından Çinli yazarların uzak batıda gerçekleşen olayların uzak ama dikkatli tanıkları olduğu kabul edilmelidir. Onlar Batı Asya’daki yedinci ve sekizinci yüzyıllardaki çalkantılardan kesinlikle kopuk değillerdi. Batı Asya’daki kurumlarla dini bağlarını sürdüren Süryani Kilisesi ve Maniheizm topluluğu üyeleri de dahil olmak üzere, Tang dönemi Çin’de Batı Asya’dan gelen halklara ilaveten Çin sarayına gelen çok sayıda Arap heyeti vardı; bunlar doğrudan Çin yetkilileriyle iletişim kurmaktaydılar. Çin kaynakları sınırlı kalsa da, tarihçilerin İslam’ın erken tarihini yeniden inşa etmeye çalışırken sıklıkla kullandıkları İbranice, Süryanice, Yunanca ve Latince gibi diğer yabancı kaynakları tamamlayacak niteliktedirler. İdeal olarak, gelecekteki arkeolojik veya metinsel keşifler muğlak hususları daha fazla açıklığa kavuşturabilir.

Müslüman araştırmacılar tarihte de günümüzde de yabancı toplumlarla ilgili araştırma yapmaya çok az ilgi göstermişlerdir. Hindistan'ı inceleyen Biruni gibi Çin'i inceleyen bir araştırmacı çıkmamıştır. Bu farklı toplumların İslam toplumuyla tarihi etkileşimlerine dair kayıtları da günümüz Müslüman araştırmacılarının ilgi alanına girmemiştir. Bu açıdan Jeffrey Kotyk'ın çalışması ve benzer çalışmalar yapan araştırmacıların eserleri önemlidir. Çince bilen Türkler veya o bölgeden Türkiye'ye akademik çalışma amacıyla gelenler benzer araştırmalara yönlendirilebilir.